

УДК 81'373.7=161.2=111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.19>

АНАЛІЗ КОНЦЕПТА «HEART / СЕРЦЕ» У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ ОЗНАКОВОГО ПІДХОДУ

ANALYSIS OF THE HEART / SERTSE CONCEPT IN PHRASEOLOGISMS OF ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES IN TERMS OF FEATURE APPROACH

Пилипенко І.О.,

*orcid.org/0000-0001-9075-8859**асистент кафедри романо-германської філології та перекладу
Білоцерківського національного аграрного університету*

У даній статті розглядаються фразеологічні одиниці (ФО) англійської мови зі словом «heart» (серце) та фразеологізми української мови зі словом «серце», як невід'ємну частину концептів «heart» та «серце». Вивчення концепту «серце» є ще одним кроком до розгадки феномену національного характеру, розширення уявлень про лінгвістичний образ світу, розуміння специфіки іноземної культури, що є одним із пріоритетів сучасного глобалізованого світу. Це визначає актуальність дослідження.

Основну увагу автор концентрує на дослідженні концепту «heart» та концепту «серця» у фразеології англійської та української мови, а також проводить порівняльний аналіз представлення цього концепту з погляду ознакового підходу. Вибір компонента «heart» обумовлений тим, що цей концепт характеризується високою продуктивністю. ФО з цим компонентом досить чисельні і мають високу частотність вживання.

Аналіз проводився на основі великого англо-українського фразеологічного словника К.Т. Баранцева [4], словника сучасних англійських ідіом Т.Г. Соломоніка [5], академічного тлумачного словника української мови [6], англо-російського словника В. К. Мюллера [7], Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [8], Longman Dictionary of English Idioms [9], Richard A. Spears American Idioms Dictionary [10].

Автор демонструє застосування ознакового підходу для аналізу зібраного матеріалу на основі якого виділяє всі ознаки у наступні класи: 1) структурні ознаки; 2) фізичні ознаки; 3) функціональні ознаки; 4) психоемоційні ознаки. Зазначені концепти свідчать про особливості сприйняття світу носіями зі зставних мов як у семантичному, так і національно-культурному плані.

На основі проведеного аналізу досліджених одиниць, автором були виявлені деякі закономірності: значна схожість структурної організації та відмінності фразеологізмів в обох мовах, які допомогли нам розширити знання про концепти «heart» та «серце» в англійській та українській мовах. Більшість англійських та українських фразеологізмів з компонентом «heart» збігаються за змістом та образністю, оскільки цей пласт лексики загальноновживаний і не пов'язаний з національними чи історичними особливостями народів. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що українська та англійська картини світу схожі.

Ключові слова: соматична лексика, аналіз, фразеологія, фразеологічна одиниця, концепт «серце», ознаковий підхід.

This article considers the phraseological units (FU) of the English language with the word "heart" and the phraseology of the Ukrainian language with the word «sertse» as an integral part of the concepts of «heart» and «sertse». Studying the concept of «heart» is another step towards solving the phenomenon of national character, expanding ideas about

the linguistic image of the world, understanding the specifics of foreign culture, which is one of the priorities of today's globalized world. This determines the relevance of the study.

The author focuses on the study of the concept of «heart» and the concept of «sertse» in the phraseology of English and Ukrainian, as well as conducts a comparative analysis of the presentation of this concept in terms of the feature approach. The choice of the «heart» component is due to the fact that this concept is characterized by high performance. FU with this component are quite numerous and have a high frequency of use.

The analysis was conducted on the basis of a large English-Ukrainian phraseological dictionary K.T. Barantseva. [4], a dictionary of modern English idioms T.G. Solomonika [5], Academic Interpretive Dictionary of the Ukrainian Language [6], English-Russian Dictionary by V.K. Mueller [7], Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [8], Longman Dictionary of English Idioms [9], Richard A. Spears American Idioms Dictionary [10].

The author demonstrates the application of the feature approach to the analysis of the collected material on the basis of which distinguishes all the features in the following classes: 1) structural features; 2) physical signs; 3) functional features; 4) psycho-emotional signs. These concepts indicate the peculiarities of the perception of the world by speakers of comparable languages in both semantic and national-cultural terms.

Based on the analysis of the studied units, the author identified some patterns: significant similarities in structural organization and differences in phraseology in both languages, which helped us expand our knowledge of the concepts of «heart» and «sertse» in English and Ukrainian. Most English and Ukrainian phraseologies with the component «heart» coincide in meaning and imagery, as this layer of vocabulary is common and not related to national or historical characteristics of peoples. The analysis of the factual material showed that the Ukrainian and English pictures of the world are similar.

Key words: somatic vocabulary, analysis, phraseology, phraseological unit, the concept of «heart», feature approach.

Постановка проблеми. На сьогодні велика увага приділяється вивченню концептуалізації та категоризації явищ навколишньої дійсності. Саме тому наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. дуже актуальним стало вивчення концептосфер різних мов та окремих концептів.

Незважаючи на існуючу в сучасній науці неоднозначність трактувань терміна «концепт», лінгвісти сходяться на розумінні концепту як структурованого знання. З позицій лінгвокультурологічного підходу (саме його ми дотримуємося у цій роботі) структура концепту представлена трьома компонентами: понятійним, образним і ціннісним [3, с. 5-12]. Ціннісний компонент концепту відображено в семантиці лексичних одиниць і фразеологізмів, що виступають як форма його мовної експлікації.

Вивчення концептів, виявлення їх етнокультурних, етномовних особливостей неможливе без аналізу мовних і немовних фактів у тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, тобто з погляду антропоцентризму. Особлива увага при цьому приділяється аналізу лексики, що означає об'єкти людського тіла, тобто соматичної лексики. Інтерес до назв частин тіла далеко не випадковий. Вивчення соматизмів та утворених від них мовних одиниць дає нам уявлення про сприйняття носіями мови себе у навколишньому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Склад фразеологізмів і досі є предметом дискусії дослідників. Проблема класифікації ФО займалося багато вчених. На основі стійкості фразеологізмів, еквівалентності їх слову, деякі вчені, такі як Л.П. Сміт, В.П. Жуков, В.Н. Телія, Н.М. Шанський, А. Маккаї, У. Weinreich вводять до складу ФО широке коло словосполучень: прислів'я, приказки, афоризми, крилаті слова;

інші ж відносять до ведення фразеології власне фразеологізми (В.В. Виноградов, Н.Н. Амосова, А.М. Бабкін, А.І. Смирницький). Звідси випливає і різноманітність існуючих класифікацій фразеологічних одиниць, проте жодна з них не є оптимальною. Незважаючи на значну кількість досліджень в області фразеології, виявлення ознак, що використовуються при побудові фразеологічних одиниць є ще одним методом визначення спільних та відмінних рис структури організації фразеологізмів. Що й обумовлює актуальність даної роботи.

Постановка завдання. Завдання роботи – виявлення основних ознак концептів «heart» та «серце», що використовуються при побудові фразеологічних одиниць. Фіксація цих ознак здійснюється нами шляхом застосування ознакового підходу, обґрунтованого групою дослідників Інституту лінгвістики РДГУ під керівництвом Г.Є. Крейдліна. Він був розроблений на протиставлення лексикографічному підходу, який не цілком придатний для опису тілесних об'єктів. Вибір даного підходу пояснюється такими обставинами: по-перше, опис тіла та його частин не представлено в тлумачних (пояснювальних) словниках одноманітним чином (наприклад, в межах одного і того ж словника для однієї частини тіла даються відомості тільки про можливі її форми, іншій частині тіла – тільки про функції тощо); по-друге, ознаковий підхід дозволяє одноманітно зіставляти вербальні та невербальні знакові коди, тобто вирішувати основне дослідницьке завдання, і, по-третє, він дає можливість вирішити таке важливе завдання, як провести порівняльний аналіз семіотичних концептуалізацій тіла та його частин для різних етносів та культур [1, с. 589-602.]. Усі ознаки соматичних об'єктів вчені об'єдну-

ють у такі класи: 1) структурні ознаки (ознаки, пов'язані зі структурою, будовою тіла та кожного соматичного об'єкта зокрема; поділяються на членимість, місцезнаходження та орієнтацію, спрямованість); 2) фізичні ознаки (різного роду характеристики соматичного об'єкта, наприклад форма, розмір, колір та ін.); 3) функціональні ознаки (всі функції та події, які може виконувати соматичний об'єкт, чи події, виконані над ним).

Виклад основного матеріалу. Зупинимось докладніше на характеристиці вокабули. В англійській мові вокабула «heart» за даними Оксфордського словника [8], англо-російського словника В. К. Мюллера [7] має 12 лексем (тут ми, використовуючи терміни «вокабула» та «лексема», розуміємо їх за представниками московської семантичної школи, очолюваної Ю.Д. Апресяном: вокабула – багатозначне слово, лексема – слово, взяте у одному з його значень і визнане цілком самостійною двосторонньою одиницею мови): 1. Порожнистий орган в грудях, що розганяє кров по тілу; 2. частина тіла, де розташований цей орган; 3. Центр людських думок та емоцій, особливо любові; здатність відчувати емоції; 4. Милий, мила – dear heart; 5. Ентузіазм, наснага; 6. Мужність, сміливість, відвага; 7. Центральна або найбільш значуща частина чогось; 8. тех. Серцевина; 9. Внутрішні листя, частина капусти; 10. Що-небудь у формі серця, особливо червоного кольору, покликане зображати серце як символ кохання; 11. Масть карт, позначена символом серця; карти цієї масті. 12. Родючість.

Проаналізувавши знайдений нами мовний матеріал, ми з'ясували, що не кожна лексема вокабули «heart» дає ґрунт для утворення фразеологічних одиниць. Крім того, кількість утворених від окремих лексем соматичних фразеологізмів неоднакова. У випадках, де це можливе, з метою зіставлення ми підбираємо до англійських фразеологізмів українські аналоги.

Перша лексема вокабули «heart» “порожнистий орган у грудях, який розганяє кров по тілу”, стала базою утворення лише двох фразеологізмів: 1) I cross my heart and hope to die – досл. “Я розсікаю своє серце з надією померти”. Цей фразеологізм вживається носіями мови як клятва у правдивості слів. Словом серце, у разі, позначається життєво важливий орган, розтин якого неодмінно призведе людину до смерті (порівн. в українській розмовній мові: Щоб мені здохнути!); 2) one's heart misses a beat / One's heart skips a beat – досл. «Серце пропустило удар». Цей фразеологізм носії англійської використовують у тих випадках, коли

хочуть висловити сильне здивування чим-небудь. У цей момент, як каже нам англійська мова, серце наче завмирає (порівн. в українській мові: серце завмерло), пропускаючи серцеві поштовхи.

Найпродуктивнішою, з погляду утворення фразеологізмів в англійській мові – лексема “центр людських думок та емоцій, особливо любові; здатність відчувати емоції”, і це не випадково. Вокабула «серце», за даними мови, виявляється найбільш освоєною і значущою для носіїв англійської, саме як місце зосередження людських почуттів та емоцій. Про це говорить також наявність найбільшої кількості похідних слів англійською мовою (як і українською), утворених від слова серце у значенні «орган емоцій». [2, с. 90-118.]. Наведемо кілька прикладів фразеологізмів зі словом «heart» у значенні органу емоцій: 1) to learn by heart – досл. “Вивчити серцем”. Цей фразеологізм використовують у значенні «вивчити напам'ять». Можна припустити, що цей фразеологізм утворився виходячи з відчуттів. Намагаючись вивчити якийсь матеріал, ми пропускаємо його через себе, через свої емоції, думки, намагаємось його відчути; 2) cry your heart out – досл. “виплакати серце”. Цей фразеологізм має значення «дуже багато плакати». Тобто плакати від сильних емоційних чи емоційних переживань, і доти, поки вони не притупляться або не пройдуть. Цьому фразеологізму в українській є аналог (порівн. в українській мові: виплакати очі). Лексема «heart» “ентузіазм, натхнення” стала основою утворення одного, знайденого нами, фразеологізму: be of good heart – досл. “Бути в доброму серцевому стані”, що означає підбадьоритися, надихнутись, розвеселитися, тобто випробувати такі емоції, які введуть нас в стан піднесеності духу.

Також по одному фразеологізму нами було виявлено у зв'язку з лексемою «heart» “мужність, сміливість, відвага” (take heart – досл. “прийняти мужність”) та лексемою «heart» “центральна або найбільш значуща частина чогось” (get at the heart of the matter – досліджувати “перейти до серця справи”), що означає обговорювати основну мету, найважливішу частину. Тобто «серцем справи» у разі є сама суть будь-якого питання, те, що найважливіше для того, хто говорить. Ця аналогія не випадкова – серце є центральним і одним з найважливіших органів людського тіла. В українській мові ми також знаходимо фразеологічну одиницю з подібним значенням (пор. в українській мові: перейти до суті справи). Від інших лексем вокабули «heart» фразеологізмів в англійській мові виявлено не було. Продемонструємо

застосування ознакового підходу до аналізу зібраного нами матеріалу.

Структурні ознаки актуалізуються у таких фразеологізмах: 1) *from the bottom of my heart* – досл. “з dna мого серця”, що означає говорити щиро про що-небудь. Цей мовний приклад говорить про членомість соматичного об’єкта – про виділення dna у серця. В українській мові ми можемо простежити аналог цієї фразеологічної одиниці (пор. в українській: з глибини душі), з тією різницею, що соматичний об’єкт «серце» замінюється на орган «душа»; 2) *with your heart in your mouth* – досл. “з серцем у роті”. Цей фразеологізм використовується в ситуаціях, коли необхідно сказати, що хтось дуже нервує через що-небудь настільки, що серце підкочує до горла і перекриває доступ повітря (пор. в українській мові: перехопило дихання). У разі доцільно говорити про місце розташування соматичного об’єкта у конкретній ситуації – ситуації хвилювання, переживання.

Фізичні ознаки відображають такі соматичні фразеологічні одиниці, як 1) *warm-hearted* – досл. “з теплим серцем”, позначає людину з внутрішньою красою, доброю та турботливою. Цей приклад демонструє нам фізичну ознаку температури соматичного об’єкта, а саме теплоту серця, що має позитивну оцінку; 2) *have a heart of gold* – досл. “мати серце із золота”, тобто бути дуже надійним та тямущим. В даному випадку можна говорити про матеріал як про фізичну ознаку, причому з позитивною оцінкою, тому що золото це загальнознана цінність. В українській мові маємо практично повний аналог цієї фразеологічної одиниці (пор. в українській мові: золоте серце).

Функціональні ознаки актуалізовані у таких фразеологічних одиницях, як: 1) *eat your heart out* – досл. “вийсти своє серце”, що означає ревнувати, заздрити комусь дуже сильно, і цією заздрістю знищувати в собі позитивні емоції та почуття. У разі ми можемо говорити про дії, направлені на соматичний об’єкт. За смисловим значенням ми вважаємо за можливе підібрати аналог в українській мові (пор. з українською мовою: луснути від заздрощів); 2) *heart goes out to someone* – досл. “Серце гасне через кого-небудь”, що означає, що людина шкодує про щось, шкодує когось, тобто серце як емоційний орган виконує деякі дії – гасне, страждає, шкодує (пор. з українською мовою: серце нис, серце стогне).

Розглянемо подібним чином лексеми вокабули «серце» в українській мові. Дана вокабула має такі лексико-семантичні варіанти: 1. Центральний орган кровоносної системи (у людини – з лівого

боку грудної порожнини), у вигляді м’язового мішка. 2. перен. Емоційний початок у людині, осередок у ньому почуттів, настроїв, переживань, особистих стосунків до когось. 3. перен. Головна, найважливіша частина, центр чого-небудь. [6, с. 141].

Наведемо приклади фразеологізмів, утворених від першої лексеми вокабули «серце» “центральний орган кровоносної системи (у людини в лівій стороні грудної порожнини), укладений у навколосерцевій сумці”: 1) із завмиранням серця. Цей фразеологізм використовується, коли ми описуємо тривожне очікування чогось, або, навпаки, радісне передчуття. Тобто, коли ми чекаємо чогось, нам здається, що наше серце перестає пульсувати; 2) серце заходиться. Цей фразеологізм визначає стан, коли серце починає битися дуже швидко, часто від хвилювання, стресу та переживань. Цьому є медичне пояснення: від сильного емоційного потрясіння в організмі людини виробляється адреналін, від якого прискорюється серцевий ритм.

Майже всі фразеологізми української мови, що мають у своєму складі слово серце, утворені від другої лексеми цієї вокабули, що має значення “емоційного початку в людині, її почуттів, настроїв та переживань”, що, як згадувалося вище, подібно до ситуації в англійській мові. Навведемо кілька прикладів: 1) “серце обросло мохом”. Фразеологізм використовується, коли ми говоримо про те, що хтось не здатний відчувати жодних почуттів та емоційних переживань, тобто орган емоцій, як би, не діє через непотрібність. 2) “серце радіє”. Цей фразеологізм визначає стан щастя, радості, наснаги, піднесеності духу. Орган емоцій, у разі, ототожнюється з людиною, яка відчуває ці емоції. Фразеологізмів, утворених з інших лексем вокабули «серце» нами виявлено не було. Знайдені фразеологічні одиниці також було проаналізовано з точки зору ознакового підходу.

Структурні ознаки ми можемо спостерігати у таких фразеологізмах, як: 1) “запасти у серці”, тобто викликати дуже сильні почуття та емоції, які неможливо швидко забути. В даному випадку ми можемо говорити про структуру, тому що серце постає нам якимсь порожнім органом, в який можна щось помістити; 2) “серце в п’яти пішло”, що означає злякатися чогось дуже сильно. В даному випадку ми можемо говорити про незвичайне, нестандартне місце розташування органу як про структурну ознаку. З іншого боку, цього фразеологізму характерна ще й функціональна ознака, оскільки сам орган теж виконує певні функції («відходить»).

Фізичні ознаки відображають такі соматичні фразеологізми, як: 1) “з легким серцем”, що означає не мати турбот, переживань, і від цього відчувати радість. Цей приклад демонструє нам фізичну ознаку ваги; 2) “серце закипіло”, у значенні те, що орган емоцій виробляє якісь сильні почуття, емоції, що впливають на поведінку людини, такі як любов, гнів, радість. В даному випадку ми можемо говорити про фізичні ознаки температури (серце закипіло, тобто серце стало «гарячим», переповнилося емоціями) і консистенції (кипіти може тільки рідина).

Функціональні ознаки простежуються у наступних фразеологічних одиницях: 1) “кішки на серці шкребуть”. Цей фразеологізм означає тривогу, хвилювання, тобто почуття тривоги порівнюється з котячими подряпинами. Цей приклад ілюструє функціональну ознаку, оскільки дія відбувається над органом почуттів; 2) “серце розтануло”, означає, що людина знову почала відчувати почуття, емоції після якоїсь душевної рани, або «змінив гнів на милість». Тобто орган емоцій тут має не тільки функціональну ознаку (здійснює дію – тане), а й фізичну – матеріал (танути може сніг, лід, масло та ін.). Таким чином, можна сказати, що орган емоцій тут зіставляється з чимось замороженим, тобто з тим, чиї функції ніби призупинені, відповідно не здатне виробляти емоції та почуття.

Крім того, ми виділяємо так звані **психоемоційні ознаки**. Вони описують психічний стан людини, її характер, особистісні якості, важливі риси поведінки тощо. Ця ознака склала основу наступних фразеологізмів: 1) “добре серце”. Фразеологізм використовується для того, щоб підкреслити характер людини таку якість, як доброта; 2) “з чистим серцем”, тобто щиро, не

замислюючи нічого поганого. Фразеологічна одиниця ґрунтується на ознаці людського стану, ставлення до навколишньої дійсності.

Висновки. Ознаковий підхід, взятий нами за основу аналізу фразеологічних одиниць з базовим компонентом «heart» і «серце», дозволив виявити деякі закономірності. Більшість фразеологізмів англійської мови відображають структурні і функціональні ознаки. Серед структурних ознак найбільш значущим для носіїв англійської мови виявилась ознака орієнтації частини тіла. Найменшою кількістю представлених фразеологічних одиниць, що характеризують фізичні ознаки. Фразеологізми, що відносяться до цієї групи, як правило, вказують на температуру, матеріал, консистенцію, і у всіх них ці ознаки виконують роль оцінки людських якостей. Якщо говорити про фразеологізми української мови зі словом «серце», то слід зазначити, що переважна більшість із них характеризують функціональні ознаки. Також в українській мові спостерігається поєднання ознак, коли той самий фразеологізм відображає, наприклад, і функціональні, і структурні, чи фізичні ознаки. Аналіз фразеологізмів дозволив виділити таку групу ознак, як психоемоційні. Приклади, що характеризують цей тип, ми виявили лише українською мовою. Вони вказують на психічний стан людини, її характер, особистісні якості, важливі риси поведінки. В англійській мові ці особливості людини, зазвичай, описуються за допомогою фразеологізмів з основним компонентом душа. Отже, **перспективи подальших досліджень** бачимо у більш глибокому та детальному порівняльному аналізі англійських та українських ФО з компонентом «Душа» та «Серце».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крейдлин Г. Е., Переверзева С. И. Ориентация тела и его частей: коммуникативные ситуации и стратегии поведения. Фонетика и нефонетика: К 70-летию Сандро В. Кодзасова. М.: Языки славянских культур, 2008. С. 589-602.
2. Евсеева И. В., Пономарева Е. А. Когнитивное моделирование лексико-словообразовательных гнезд (на материале гнезд с вершинами *сердце* и *heart*). В мире научных открытий. Красноярск: Научно-инновационный центр, 2012, № 11.3. С. 90-118.
3. Воркачев С.Г. Концепт как «зонтиковый термин». Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. М., 2003. С. 5–12.
4. Англо-український фразеологічний словник. уклад. К. Т. Баранцев. 3-тє вид., виправл. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2006. 1056 с.
5. Соломоник Т. Г. Словарь современных английских идиом. Т. Г. Соломоник СПб: Изд-во: «Золотой век», 2003. 416 с.
6. Словник Української мови. Академічний тлумачний словник. уклад. колективом працівників Інституту мовознавства АН УРСР під керівництвом академіка Івана Білодіда. Київ: Наукова думка. 1970-1980. Т. 9. С. 141.
7. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. М.: Сов. энциклопедия, 1969.
8. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. A. S. Hornby. Oxford: Oxford University Press, 1995.

9. Longman Dictionary of English Idioms. L., 1981.
10. Richard A. Spears American Idioms Dictionary, Lincolnwood, Illinois, USA, 1991.
11. Makkai, A. Idiom Structure in English, The Hague, 1987.
12. Словники України [інтегрована лексикографічна система, версія 3.2]. Фразеологічний словник. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. [В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, К. М. Якименко]. Київ: Довіра, 2008.